

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 1766. ДО 1920. ГОДИНЕ

Далибор Петровић*
Православни богословски
факултет у Фочи, БиХ

Апстракт: Православна Црква је у Босни и Херцеговини у периоду од 1766. године прошла један веома пошресан пут. У овом временском раздобљу дошло је до великих глобално–политичких промјена, а које су оставиле великих посљедица на православље у БиХ. Вријеме од укидања до обнављања самосталности Српске Патријаршије, карактерише борба српског народа за повраћање националне јерархије али и права на самобитност и национално достојанство. Оно је било оспоравано на разне начине и представници Цркве и народа су морали пристати на разне компромисе како би у даљем моменту остварили максимум правног признања. Са данашње историјске дистанце могуће је, донекле, сагледати колико је то био мукоштан и захтеван рад.

Кључне речи: Пећка Патријаршија, Васељенска Патријаршија, Босна и Херцеговина, епархије, Турска, Аустроугарска, конкуренција, школство.

Православна Црква, распрострањена у данашњим границама Босне и Херцеговине, је кроз свој дуги историјат развоја прошла веома трновит пут. Истраживање тих историјских, друштвених, политичких и других услова кроз цијели период од када се хришћанство појавило на овим просторима било би изузетно велик подухват. Поготово је то комплексно питање и због преплитања на малом географском простору двије међусобно супротстављене хришћанске цркве, Православне и Римокатоличке. Њихови узајамни односи на овим просторима су, за-

* aluka72@teol.net.

висно од државног уређења у којем се Босна налазила, били оптерећени и јако израженим међусобним антагонизмима. Истовремено, припадност једној струји хришћанства, на овим просторима, повлачила се једнакост са припадношћу одређеном етносу. Велику препреку развоју православља и канонског устројства епархија у Босни и Херцеговини представљала је и вишевековна потчињеност ове територије различитим господарима. Поготову је то било изражено и због чињенице што су ти вишевековни господари имали непријатељски став према православлу.¹ Падом средњовековне Босне под турску власт почиње нова епоха културно–политичких и вјерских дешавања у овим областима. Дошавши у јединствену државу, српски народ у БиХ је потпао под духовну власт Пећке Патријаршије. У свој недаћи која је задесила српски народ од стране турских завојевача, припајање Пећкој Патријаршији био је изузетно важан национални догађај. Међутим, статус у ком се налазио српски народ се мање више погоршао послје укидања Пећке Патријаршије. Сада се зна да је чин укидања Пећке Патријаршије био подухват који је за крајњи циљ имао пројекат обнове некадашње Византије. До тога, као што знамо, никада није дошло али је, чином укидања патријаршије, од Срба одузета и посљедња национална институција у Отоманској империји. Цариградска Патријаршија је задржала стару канонску организацију Цркве. Епископски кандидати су бирани између клира Цариградске Патријаршије. Често су то били људи који нису владали основним чињеницама познавања поднебља, народа и односа који владају у епархији на чију катедру су изабрани. То је понекад представљало велику препреку њиховом свестранијем и озбиљнијем раду на одбрани Православне Цркве од сталних притисака турских власти у Босни. У периоду непосредно пред укидање Пећке Патријаршије у БиХ су постојале три епархије с тим што је Захумско–херцеговачка епархија просторно била много већа него данас и простирала се изван граница данашње БиХ. Дабарски епископ је имао титулу митрополита и егзарха Пећког трона за Далмацију.² Поред ове двије епархије постојала још једна, а то је Зворничко–тузланска. Шта је било са епархијом чије је сједиште било у Јањићима не зна се поуздано, али територије под њеном јурисдикцијом су ушле у састав Дабарске и Зворничко–тузланске епархије.³ Послје укидања Пећке Патријар-

¹ Отоманско царство је имало непријатељски став према хришћанству уопште, а у Аустроугарској монархији је Римокатоличка црква била у повлаштену положају.

² Милаш, Н. (1890), *Православна Далмација*, Задар, 211.

³ Не знају се границе ове црквене области, као што се са сигурношћу не може утврдити ни православна оријентација њених предстојатеља. Види: Давидовић, С. (1998), *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Но-

шије православне епархије у Босни и Херцеговини су прошле кроз три периода. Први период би био од 1766. до потписивања конкордата између Аустроугарске царевине и Васељенске Патријаршије 1880. године. Други период би био од 1880. до 1905. године када је проглашена *Уредба црквено-просвјетне управе Српско-православних епархија (митрополија) у БиХ*.⁴ Трећи период би био од 1905. до 1919. односно 1920. године који карактерише рад по уредби из 1905. године.⁵

Период од 1766. до 1880. године

Сам чин укидања Пећке Патријаршије није спроведен без одређених припрема од стране Васељенске Патријаршије. Та припрема се огледала у чињеници да је свој потпис на молбу турском султану за укидање патријаршије дао и Дабробосански митрополит, који је по националности вјероватно био Србин, Серафим.⁶ Од тада па све до 1880. године Срби епископи су били права ријеткост, не само у Босни, него и у свим епархијама бивше Пећке Патријаршије.⁷

Сви епископи у тадашњој БиХ имали су титулу митрополита. Дабробосански митрополит је због величине своје митрополије и угледа његовог митрополијског сједишта имао посебан статус ме-

ви Сад, интернет издање: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html#_Toc536794992, посећено 29. 4. 2013.

⁴ Карактеристика овог периода огледа се у интензивној борби српских представника за црквено-просвјетну аутономију у Босни и Херцеговини.

⁵ Период 1914–1918. године је вријеме Првог свјетског рата, када су сва права добијена Уредбом из 1905. била од стране Аустроугарске монархије укинута. У 1919. години је дошло до уједињења у јединствену Српску Цркву, а 1920. године јединствена Српска Православна Црква је добила признање од Васељенске Патријаршије.

⁶ Мишљења да ли је овај митрополит био Србин или Грк су опречна. По Еп. Сави шумадијском то је био Србин Серафим, док је Данило фанариот који је замијенио посљедњег Србина митрополита у Сарајеву Серафима био митрополит од 1769. године, види: Сава, Еп. шумадијски (1996), *Српски јерарси од IX до XX вијека*, Београд–Подгорица–Крагујевац 159 и 440; Прота Давидовић каже да је Серафим био Грк по националности и смијенио је посљедњег Србина Митрополита дабробосанског Дионисија 1763. год., види: Давидовић, С. (1998), *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Нови Сад, интернет издање: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html#_Toc536794992.

⁷ Дионисије II Илијић (1868–1871), митрополит Дабробосански, био је поријеклом Србин, види: Слијепчевић, Ђ. (1978), *Историја СПЦ*, Диселдорф, 463; Давидовић, С. (1998), *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Нови Сад, интернет издање: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html#_Toc536794992.

ђу другим епископима.⁸ Поред тога су Дабробосански митрополити од 1557. године имали титулу егзарха све Далмације, што им је још више подизао углед у канонском поретку Пећке Патријаршије. Укидањем Пећке Патријаршије ова титула Дабробосанском митрополиту није одузета иако он формално–правно није имао никакву власт над Далмацијом. Тада је Далмација била у саставу Млетачке републике. На основу тога су православни Срби били под духовним руководством Филадельфијског архиепископа.⁹ После пропасти Млетачке републике, Далмација је дошла у састав Буковинске митрополије основане у границама Аустроугарске царевине.¹⁰

Наши историчари наводе многе примјере злоупотребе епископа фанариота при рукополагању свештеника и самог њиховог односа према тим свештеницима. Митрополити фанариоти већином нису познавали српски језик и то је била једна од великих препрека у остваривању боље комуникације између њих и њихових епархиота. Они су у катедралним црквама Сарајева, Мостара и других градова наредили успостављање пјевница на грчком и српском језику. Због овога се код народа и свештенства јављао велики отпор. Обичан народ и парохијски свештеници су у овом чину епископа фанариота видјели покушај потирања њиховог националног самоопредјељења и осјећања.¹¹ Свештенство је било из народа, није било много образованије од тог истог народа. Образовање свештенства је било отежано због непостојања школе у којој би се свештенички кандидати припремали. Отварање општенародних или специјализованих школа, какве су богословије, било је децидно онемогућавано од стране турских власти. Међутим, половином XIX вијека полако се оснивају школе при знатнијим црквеним општинама или манастирима у Босни и Херцеговини. Оне

⁸ Дабробосански митрополити су од 1717. године столовали у Сарајеву.

⁹ Млетачке власти су на све могуће начине ометале несметано упражњавање православне вјере код својих поданика. Када је 1713. године умро Архиепископ Филадельфијски Мелетије Типалди, Венеција је тек послије 69 година дозволила хиротонију Софронија Кутувалија на катедру православног Филадельфијског архиепископа, види: Милаш, Н. (1890), *Православна Далмација*, Задар, 348–349.

¹⁰ Без обзира што формално нису имали никакву власт над Далмацијом, Дабробосански митрополити се нису одрицали титуле егзарха ни у XIX вијеку. Видљиво је то у случају Митрополита Саве Косановића који је ову титулу ревносно истицао, види: Калуђеровић, С. (1998), *Животи и рад Хаџи – Саве Косановића*, рукопис, Сарајево, 5.

¹¹ Турске власти су на све могуће начине настојале да онемогуће православне хришћане у нормалном задовољавању религијских потреба. Могуће је претпоставити и да је потез епископа фанариота са увођењем двојних пјевница код народа и свештенства био схваћен као још један кординисани покушај угњетавања.

су имале за циљ описмењавање српске дјеце и припремање свештеничких кандидата за парохијску службу.¹² Треба нагласити да се могућност отварања било каквих националних школа у Босни и Херцеговини под турском влашћу појавила тек после издавања хатишерифа од Гилхане из 1839. године и поготово издавањем Хатихумајуна из 1856. године.¹³ Управо са овим покушајима турских законодаваца да предуприједи извјесни распад царства, поклапа се и појава националног полета код балканских народа.

О виду аутономије босанскохерцеговачких епархија у овом периоду можемо говорити само на основу тога што је свака епархија аутономна у смислу да се управо на њу односе оне ријечи из Символа вјере „једна света, саборна и апостолска“. Оне су имале аутономију унутрашње управе, колико су им то дозвољавале прилике на терену. Црквена аутономија ширих размјера није била могућа због жеље Цариградске Патријаршије да у потпуности контролише прилике у Православној Цркви у Босни као и у другим епархијама бивше Пећке Патријаршије.¹⁴ Митрополити фанариоти нису били баш сви толико лоши и грамзиви као што их представљају наши историчари.¹⁵ Било их је и таквих који су се бринули и око подизања нових и поправљања старих храмова.¹⁶ Дабробосански митрополит Кирило је потврдио устав сарајевске црвене општине. На основу чега се може закључити да је њихово интересовање ишло

¹² У Мостару је поред старе цркве половином XIX вијека радила једна православна школа. До избијања Херцеговачког устанка 1875. године та школа је добила и нову зграду изграђену средствима добровољних прилога народа Херцеговачке епархије. Ова школа је представљала основу за оснивање богословије 15. октобра 1858. године, а која је пресељена у манастир Дужи. Ипак, богословија у манастиру Дужима није се дуго одржала. Види: Гиљфердинг, А. (1972), *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево, 45–47.

¹³ Ово су били акти различити по својим правним предиспозицијама али са великим историјским значајем. Они су довели до промјене, додуше не и у стварности, правног положаја немуслиманског становништва у Турској империји.

¹⁴ Васељенска Патријаршија је редовно слала свето миро. Исто тако су сви босанскохерцеговачки епископи у црквено-правном смислу били потчињени одлукама Великог црквеног суда и Св. Синода Цариградске Патријаршије. Види: Слијепчевић, Ђ. (1978), *Историја СПЦ*, књига друга, Диселдорф, 472.

¹⁵ Покојни др Ђоко Слијепчевић је био један од оних који су у највећој мјери истицали лоше особине епископа фанариота. Међутим, мора се признати и то да је међу њима било епископа истински посвећених очувању Православне Цркве и олакшавања положаја вјерника у срединама под турском влашћу.

¹⁶ О томе свједочи и Гиљфердингов путопис по Босни. Исто тако се можемо и сами увјерити да је у њихово вријеме дошло до одређеног полета у градњи нових градских цркава на основу натписа на многим градским црквама у Босни и Херцеговини које су саграђене прије Херцеговачког устанка.

и у другом смјеру осим онога које наводе неки историчари. Међутим, у вријеме великог Херцеговачког устанка 1875. године митрополити у БиХ су били против овог народног покрета за ослобођење. Због тога што су они своју духовну власт често пута градили ослањајући се на турску државну власт. Ово им је био један од главних недостатака – што је народ био против њих. Берлинским конгресом 1878. године Босна је дошла под управу Аустроугарске, тако да је извршена само замјена господара.¹⁷

Период од 1880. до 1905. године

Берлински конгрес је Босну и Херцеговину додијелио на управу Аустроугарској. Нова држава је била у културолошком, технолошком и војном погледу напреднија од Турске. Првенствени циљ Аустрије у Босни је био да потчини сваку организацију било политичку било црквену, прије свега код Срба, својој непосредној контроли. У таквим околностима неминовне су биле и промјене односа у Цркви на овим просторима. На Берлинском конгресу Аустроугарска се обавезала да ће обезбиједити равноправност свим народима који живе у БиХ и слободно исповиједање вјере и упражњавање спољашњих обреда који су карактеристични за одређене вјероисповијести у БиХ.¹⁸ Начело је било у сагласности са постојећим начелима тадашњег Запада о равноправности и вјерским слободама. Међутим, историја свједочи другачије. Док је Турска настојала пуком примјеном силе да онемогући сваки духовни израз немуслимана, дотле је Аустрија дјеловала суптилније.

Од 1878. до 1880. године Аустрија ништа није промијенила у црквеној организацији.¹⁹ Цариградска Патријаршија је 28. марта 1880. године са Аустроугарском потписала *конкордају* (конвенцију). Конкордат је Аустрији обезбиједио највећа права над босанским епархијама. Властима у Бечу је било стало да приграби такво право којим ће моћи утицати на вјерску политику Православне Цркве, а да то не изазове неугодну свјетску реакцију. Конкордатом су босанскохерцеговачке епархије добиле извјесну врсту аутономије која је сада била у апсолутном смислу зависна од Бечког двора. Иако су Васељенска Па-

¹⁷ Босна и Херцеговина је формално још увијек била у саставу Турске империје. Стварну власт је имала Аустроугарска монархија која је у Босни завела војну управу.

¹⁸ Види: Веселиновић, Р. (1970), „Српска Црква у БиХ“, у: *Сјоменица СПЦ 1219–1969*, Београд, 324.

¹⁹ У суштини, она није ништа промијенила што се тиче канонског уређења епархија у БиХ све до краја њене управе овом територијом.

тријаршија и Синод задржали канонску везу са босанскохерцеговачким епархијама, Аустроугарска је била та која је имала пуну контролу над њима.²⁰ Најважније право које је Аустрија приграбила конкордатом је било право именовања или смјењивања босанскохерцеговачких митрополита уз претходну начелну сагласност Васељенске Патријаршије. Конвенцијом из 1880. године Беч је добио право и могућност да се мијеша у унутрашње ствари Цркве у БиХ.²¹ Он је ово право обилато и користио. Новчана обавеза босанскохерцеговачких епархија према Васељенској Патријаршији постала је обавеза Бечког двора.²²

Аустроугарска је центар своје управе над окупираном БиХ смјестила у Сарајево. Овом чињеницом положај сарајевског митрополита је још више истакнут у односу на друге епископе унутар БиХ. Новонастала ситуација је митрополиту сарајевском донијела титулу архиепископа, а која у својој суштини није повлачила права која има један архиепископ.

Првих година аустријске управе дошло је до поклапања њених интереса са националним интересима Срба у БиХ. Митрополит сарајевски Антим, Грк, смијењен је 1880. године.²³ По конвенцији аустријски цар је имао право да ово учини уз претходну сагласност Васељенског Патријарха која није изостала. На његово мјесто хиротонисан је архимандрит Сава Косановић 1881. године.

Са хиротонијом Саве Косановића почиње нова епоха у животу босанскохерцеговачких епархија. Хиротонисање у Сарајеву 10. априла 1881. године од стране Митрополита рашко–призренског Мелетија, захумско–херцеговачког Игњатија и бококторског Герасима (Петрановића).²⁴ Његова титула је била *Архиепископ сарајевски, Митрополић Дабробосански и Егзарх цијеле Далмације*.²⁵ Никодим Милаш ову титулу егзарха изоставља у својој књизи *Црквено право*.

²⁰ Уредба Црквено–просвјетне управе Српских православних епархија (митрополија) у БиХ (1905), Мостар, Основне одредбе, члан 2.

²¹ Један од разлога због којих је Аустроугарска потписала конвенцију било је обезбјеђивање правне заштите од мијешања у њене унутрашње ствари западних сила и Русије као декларисане заштитнице православља у свијету.

²² Веселиновић, Р. (1970), „Српска Црква у БиХ“, у: *Споменица СПЦ 1219–1969*, Београд, 324.

²³ Овај чин је оправдан жељом Срба у Босни да имају националну вишу црквену јерархију. Беч је у овоме видио могућност чињења мањих уступака Србима, али и могућност лакше контроле над Црквом у Босни јер су јој предстојавали аустријски држављани.

²⁴ Сава, Еп. шумадјски (1996), *Српски јерарси од IX до XX вијека*, Београд–Подгорица–Крагујевац, 432.

²⁵ Калуђеровић, С. (1998), *Живот и рад Хаџи – Саве Косановића*, рукопис, Сарајево, 3; истине ради, др Никодим Милаш титулу егзарха изоставља у својој књизи.

Сава Косановић је желио да заштити православље у Босни. У томе је имао огромних потешкоћа због жеље католичких кругова у Аустроугарској да православне преведу у унију. Из овог разлога Сава Косановић ће касније доћи у сукоб са властима и биће пензионисан. Насртаји римокатоличке пропаганде су били безобзирни, а православним митрополитима није било одобрено право на одбрану.²⁶

Прва жеља Саве Косановића је била да образовање свештеничких кандидата подигне на што већи могући ниво. Његовом заслугом је основана богословија у Рељеву. Морао је за ово да обезбиди дозволу од бечке владе са којом је израђен и *Штајшуц за источно-православно свештеничко сјемениште у Сарајеву*. Овај статут је објављен 19. октобра 1882. године у Сарајеву.²⁷ Још као архимандрит, Сава Косановић је 1879. године подносио молбу бечкој влади да се оснује богословија. Тада је израђен „кратки нацрт“ статута богословије који је, уз одређене измјене на којима је инсистирала бечка влада, прихваћен 1882. године. У члану 2 се додаје предмет грчки језик, а од свјетовних предмета дозвољени су само сеоско господарство и дијалектика. У члану 3 инсистирало се да се догматика предаје на црквенословенском, а остали предмети на „босанском“ народном језику.²⁸ Прије доношења статута из 1882. године „кратки нацрт“ је био прихваћен од стране бечке владе правним актом под именом *Привремена основа об усиројству бојословској училишта за православно свећенство БиХ у Сарајеву*.²⁹

Оснивање богословије је дозвољено тек када је испуњен захтјев Беча да се она финансира о државном трошку ради потпуне контроле над њом. Други веома битан разлог, а који нигдје није био наведен, је ограничење веза православних хришћана са православнима изван граница Аустрије.

Аустроугарска као држава се мијешала у све унутрашње ствари Цркве. Тако је она и оне установе које су постојале у Карловачкој и Буковинској митрополији настојала да изгради и у босанскохерцеговачким епархијама. У марту 1882. године основана је Митрополијска конзисторија (Црквени суд) Архиепископије сарајевске на чијем челу

²⁶ Познат је случај Штадлера и грофа Мирошевског и њихове несвакидашње понуде Митрополиту Сави Косановићу. Види: Екмечић, М. (1994), „Национални покрет у БиХ“, у: *Историја српског народа*, том 6–1, Београд: СКЗ, 613; Пузовић, П. (2000), *Прилози за историју СПЦ 2*, Београд, 25.

²⁷ Милаш, Н. (1890), *Православна Далмација*, Задар, 137.

²⁸ Овдје је видљива перфидна политика Беча. Намјерно се инсистира на изостављању појма „српски“ умјесто кога се убацује босански као име језика којим говоре Срби у Босни. Поготово је инсистирање на босанском језику, писму и нацији било израженије када је у Босну, као њен управитељ, дошао Венјамин Калај (1882–1903).

²⁹ Пузовић, П. (1997), *Прилози за историју СПЦ*, Ниш, 153 и 154

је био митрополит.³⁰ У погледу унутрашње епархијске управе израђен је од стране бечке владе нарочити *Пословни ред за источно–православну епархијску консисторију архиепископа и митрополишта сарајевског*.³¹ Аустријске власти су овако успоставиле и заокружиле пуну контролу над јединим националним упориштем Срба у Босни.

Посебна брига Беча било је онемогућавање уједињења православних епархија у БиХ са Карловачком митрополијом. За Беч је то било веома важно питање. На тај начин су осујетили могућност координисаних захтјева за поправљањем националног положаја Срба у монархији.

На све насртаје бечке владе на православне у БиХ, Васељенска Патријаршија је остала нијема. Православни из БиХ су подносили и званичне примједбе Васељенском Патријарху на које он није одговарао. Као примјер, узећемо случај Митрополита Саве Косановића коме није дозвољено да брани православље од безобзирних напада бискупа Штадлера и грофа Мирошевског, те је због тога поднио оставку. Иако је послје извјесног времена оставку повукао, на директни захтјев бечке владе он је пензионисан, а затим и уклоњен из Босне. На све ово Васељенска Патријаршија се није уопште огласила. Овај случај нам показује да су конвенцијом из 1880. године босанскохерцеговачке епархије биле препуштене потпуној самовољи аустријских власти. На основу потписаног конкордата аустријски цар је потврђивао права над босанскохерцеговачким епархијама и самом Васељенском Патријарху што је на посебан начина изнесено и у уредби из 1905. године. То је значило да је свака одлука, иницијатива или идеја која се тичала Цркве морала бити одобрена од њега, при чему Васељенска Патријаршија није имала никаквог утицаја.³² Неке западне правнике ова конвенција је наводила да Цркву у БиХ окарактеришу као аутокефалну што она ни у ком случају није била. Оспоравајући да се Црква у БиХ назива Српском, мада ни Црква у тадашњој Србији није називана „српском“, Аустрија јој је измишљала и таква имена као што су: Источно–православна или Грчко–православна. Због овога се повела и борба за признавање националног имена као и за одређење што самосталнијег статуса Цркве у БиХ.

Борба за самосталност и већу аутономију епархија у БиХ завршила се компромисом 1905. године. Те године објављена је *Уредба цркве-*

³⁰ Веселиновић, Р. (1970), „Српска Црква у БиХ“, у: *Сјоменица СПЦ 1219–1969*, Београд, 325.

³¹ Милаш, Н. (1890), *Православна Далмација*, Задар, 137.

³² Због свега овога је с правом сумњао у аутономију босанскохерцеговачких епархија и сам др Никодим Милаш.

но–просвјетне управе Српских православних епархија (митрополија) у БиХ. Овом уредбом су прецизно дефинисани односи између Цркве и државе. Многи савременици нису били задовољни са њом, али је она ипак дала законску потврду права Цркве у односу на државу. До тога је требало да прође доста времена и да се води велика борба.

Жеља за проширењем вјерско просвјетне аутономије била је веома изражена у српском народу. Услијед овога долазило је и до сукоба и укрштања интереса између народа и митрополита. Митрополит дабробосански Николај Мандић (1896–1907) је дошао у сукоб са представницима црквених општина који су жељели веће учешће народа у управи над црквеним пословима. То је била честа појава у свим босанскохерцеговачким митрополијама овога времена.

На захтјев Митрополита Николаја Мандића 1900. године је основана Бањалучко–бихаћка епархија. Оснивање ове нове епархије одобрио је Васељенски Патријарх Константин V.³³ Из састава Дабробосанске епархије су издвојени политички окрузи Бања Луке и Бихаћа. Од ових округа је створена нова *свишмаџиона* епархија. Сједиште ове епархије је било у Бања Луци. Први Епископ је био Евгеније Летица који је касније био и посљедњи Архиепископ сарајевски од 1907. до 1920. године.³⁴

Уредби Црквено–просвјетне управе из 1905. године претходили су *меморандуми* које су црквене општине из босанскохерцеговачких епархија подносиле аустријском цару. Први је поднесен 1896. а други 1897. године. Заступници црквених општина поднијели су Васељенском Патријарху молбу за признање црквеног устава босанскохерцеговачких епархија који је он одбио 1899. године. Бенјамину Калају је 1900. године поднесен трећи меморандум кога је он требао прослиједити цару на усвајање, а што он није учинио. Ипак, 1901. године народна делегација је успјела да изађе пред аустријског цара, али пошто ништа није учинила са овим, поднесен је четврти меморандум. Тек послје Калајеве смрти почело се назирати рјешење ових питања. Године 1903. у Сарајево је стигао изасланик Цариградског Патријарха, секретар Патријаршије који је допринио да се изгради уредба из 1905. године.³⁵

³³ Управљао је Цариградском Патријаршијом у периоду 1897–1901. година. Види: Поповић, Р. (2009), *Православне њомесне цркве*, Београд, 28.

³⁴ Сава, Еп. шумадијски (1996), *Српски јерарси од IX до XX вијека*, Београд–Подгорица–Крагујевац, 182 и 183.

³⁵ Доношење уредбе из 1905. године доводи се у везу са крајем Калајевог режима. Он није дозвољавао никакве видове аутономије и самосталности за православне Србе унутар БиХ.

Период од 1905. до 1920. године

Уредба из 1905. године је представљала компромис између народних и црквених захтјева о црквено–просвјетној аутономији од Беча. Беч се овом уредбом није одрекао права добијених конвенцијом из 1880. године, дарованих му од стране Васељенског Патријарха.

Уредба је одобрена provedбеном наредбом *Уредбе о ујрави црквених и школских послова српско–православних епархија у Босни и Херцеговини*. Проглашена је у 98. броју званичног Сарајевског листа од 5. (18) августа 1905. године. Проглашена је и у Гласнику закона и наредби за Бих од 19. августа 1905. године.³⁶ Објављивањем уредбе у ова два службена гласника окупационих власти у БиХ она је стекла важност правног акта у Аустроугарској царевини. Проведбена наредба показује условљеност и ограниченост аутономије босанско–херцеговачких епархија у односу на власт.

Прије provedбене наредбе уредбу Црквено–просвјетне управе одобрио је Синод Васељенске Патријаршије и Васељенски Патријарх Јоаким. У уредби је објављена Патријархова посланица која посредно говори о аутономији босанских епархија у односу на Мајку Цркву. Тек тада је и потврђена аутономија босанских епархија у односу на Цариград. По наредби Патријарха и Синода акти о одобрењу уредбе и 12 додатних чланова ове уредбе објављени су у Цариградској Патријаршији 1905. године.

Уредбом су прецизно утврђена права и обавезе свих заинтересованих страна у босанским епархијама.

Првим чланом основних уредби тачно су наведене, а тиме и потврђене, све четири митрополије у БиХ: Дабробосанска, Захумско–херцеговачка, Зворничко–тузланска и Бањалучко–бихаћка.

Другим чланом основних уредби се потврђује постојеће стање и однос према Васељенском Патријарху. Ово стање се не мијења наредбама ове уредбе и у складу је са конвенцијом из 1880. године.

За бечке власти најважнији је трећи члан основних уредби. У њему се каже да ће цар вршити надзор преко владе и тиме задржава основно право из конвенције.

Епархијама се потврђује самосталност у пословима своје цркве, школе, фондова, вођењу црквених имања итд. Уредбу је без икаквих примједби прихватио Патријарх Јоаким чиме је потврђена и самосталност у вођењу црквених послова у свакој епархији (чланови 5 и

³⁶ *Уредба Црквено–просвјетне управе Српских православних епархија (митрополија) у БиХ (1905)*, Мостар, 169 и 170.

8 основних уредби). Епархијама је дозвољено да у пословима црквено–просвјетним могу оснивати заједничке фондове, заводе и установе. Од стране власти су признати и црквени судови ових епархија, а њихове пресуде су пуноважне уколико се неprotиве општим земаљским законима (члан 16 основних уредби).

Општим одредбама уредбе прецизно се утврђују термини, права и обавезе црквено–школских општина, скупштина, свештеника и вјерника. У члану 29 општих одредби по први пут је наведено право и обавеза предсједника црквене општине. Овим чланом он постаје законити представник црквене општине иако не мора да буде свештеник. Ово је било компромисно рјешење и у знатној мјери је ограничавала права свештеника унутар црквене општине.

Манастири у све четири епархије су тачно наведени чиме су они први пут правно признати од стране Аустроугарске. Канонско признање православних манастира у Босни и Херцеговини од стране Васељенске Патријаршије никада није долазило у питање. Манастири су били признати од самих митрополита који су бирани од стране Цариграда у претходном времену. Међутим, у случају жеље за подизањем новог манастира, поред свих канонских одредби потребно је било и одобрење земаљских власти.

Општим одредбама уредбе епископима су призната сва права која произилазе из канонских, синодалних и других декрета који се тичу њих. Призната су им и посебна законодавна овлаштења која су ограничена једино на њихове епархије.

Битна одредба ове уредбе односи се на Велики црквени суд који има право дијељења правде клиру и народу у епархијама у БиХ.³⁷ Његов назив је био „Велики Црквени суд за православне српске митрополије у БиХ“. Сједиште суда је било у Сарајеву. Предсједник овог суда увијек је био један од четворице митрополита који је имао мандат од двије године (чланови од 213–216). Велики црквени суд је, по уредби, био највише црквенозаконодавно тијело босанскохерцеговачких епархија. Под његовом ингеренцијом налазили су се епархијски судови којима су предсједавали митрополити оних епархија у којима је суд и засједао.

Треба навести и то да је уредбом било и потврђено укидање свештеничког бира, а да се држава обавезала да ће материјално помагати Православну Цркву у БиХ. То је стварно и чињено све до избијања Првог свјетског рата. Онако како је представљена, она је означавала неку врсту устава српских епархија у БиХ унутар Ва-

³⁷ Наравно, мисли се на дијељење правде из домена канонског права.

сељенске Патријаршије.³⁸ Мора се нагласити да уредбом није било ријешено питање аутономије српских епархија у БиХ јер је она била условљена директно од бечке владе.³⁹ Уредба је остала на снази све до избијања рата 1914. године. Она ни тада није званично укинута, али су из познатих разлога Српска Црква и српски народ били готово изван закона у Аустроугарској.

Аустријске власти су жељеле још 1915. године да правно пониште уредбу из 1905. године. Те године власти су поднијеле нови нацрт уредбе о Црквено–школској управи. Овом уредбом жељело се укинути српско име, писмо, школе и застава.⁴⁰ Нацрт ове нове уредбе је поднесен на усвајање Митрополиту дабробосанском Евгенију Летици, али је овај то одбио. Одбијање ове уредбе представља својеврсну апологију Православне Цркве и српског националног бића у БиХ.⁴¹ Митрополит Евгеније Летица, као врстан познавалац права, је знао које би последице имало прихватање нацрта ове уредбе са његове стране. Све оно што су постигли његови претходници било би поништено.

Крај Првог свјетског рата довео је до једног радикално новог рјешења у геополитичким питањима на Балкану. Створена је нова држава – Краљевина СХС, која је окупљала највећи дио српског народа. Унутар ове државе дошле су и све оне црквене организације српског народа које су имале или аутокефалност или аутономију. Упоредо са стварањем државе почело се са припремама за стварање или обнављање Српске Патријаршије. Ове припреме су почеле од 31. септембра 1918. године. Тада је у Сремским Карловцима прочитана и одлука босанскохерцеговачких епископа (митрополита) о уједињењу са Архиепископијом београдском. Ова одлука је донесена на састанку босанскохерцеговачких митрополита 1. (14) децембра 1918. године.⁴² Босанске епархије су ушле у састав уједињене Српске

³⁸ Реално уредба је представљала компромис између власти и Православне Цркве у Босни. Разлика између уредбе и конвенције из 1880. године била је у томе што је она потписана од стране српских епископа у БиХ, а не од епископа фанариота.

³⁹ Слијепчевић, Ђ. (1978), *Историја СПЦ*, књига друга, Диселдорф, 508; Екмећић, М. (1994), „Национални покрет у БиХ“, у: *Историја српског народа*, том 6–1, Београд: СКЗ, 622.

⁴⁰ Сва та национална обиљежја и одлике су правно укинуте до 1918. године.

⁴¹ Давидовић, С. (1998), *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Нови Сад, интернет издање: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html#_Toc536794992.

⁴² Слијепчевић, Ђ. (1978), *Историја СПЦ*, књига друга, Диселдорф, 557; Неки наши историчари користе термин архиепископија за Српску Цркву у БиХ у саставу Аустроугарске. Овај термин не одговара стварном стању ствари јер она није имала све потребне атрибуте који карактеришу једну црквену организацију у рангу архиепископије. Као потврда нашег става говори и чињеница о непосто-

Цркве 13. (26) маја 1919. године. Тада је у Митрополији у Београду на свечаној сједници проглашено духовно, морално и административно јединство свих српских православних области. Овом новом организационом цјелином до избора патријарха управљало је тијело под именом „Средишњи архијерејски сабор уједињене Српске Православне Цркве“.⁴³ Посебно је важно навести да су босанскохерцеговачке епархије ушле у састав уједињене Српске Цркве као дио Архиепископије београдске.

Преговори са Васељенском Патријаршијом су текли споро јер је Патријарх Герман V дао оставку још 1918. године. Преговори су вођени са Св. Синодом Цариградске Цркве и они су уродили плодом 19. марта 1920. године. Тада је Синод издао одлуку којом се признаје уједињење Српске, Карловачке и Црногорске Цркве у Свету аутокефалну уједињену Српску Цркву. Чињеница да су српске епархије из БиХ ушле у састав ове нове уједињене Српске Цркве као дио Српске аутокефалне цркве са сједиштем у Београду доказује се тако што је истим актом потврђено од стране Синода Васељенске Патријаршије и уједињење босанскохерцеговачких епархија и епархија из Старе Србије и Косова у ову организацију.

Епархије из Старе Србије и Косова су још 1913. године потпале под власт Краљевине Србије. Због рата њихов канонски статус није расправљан нити ријешен све до 1920. године.

Тек последице одлуке Св. Синода Васељенске Патријаршије да се дозволи уједињење српских црквених области у једну цјелину издат је и Краљев указ 17. јуна 1920. године. Указом је потврђено уједињење свих православних области у једну Аутокефалну уједињену СПЦ Краљевине СХС. Васељенски Синод је задржао обавезу да се његова одлука мора потврдити патријаршијским и синодским томосом у року од три мјесеца по избору патријарха.

У Сремским Карловцима, 30. августа (12. септембра) 1920. године, свечано је проглашена Српска Патријаршија. На основу одлуке тадашњег Светог Архијерејског Сабора одлучено је да само епископи у Скопљу, Цетињу и Сарајеву носе титулу митрополита. Све дотадашње митрополитске катедре сведене су на епископске. Овом одлуком дата је и посебна почаст сарајевском епископу као епископу града и области који су од изузетне важности за Цркву и српски народ у БиХ.

јању Архијерејског Синода.

⁴³ Петровић, Д. К. (1970), „Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије“, у: *Споменица СПЦ 1219–1969*, Београд, 362–366.

Споразум између Синода Цариградске Цркве и Краљевине СХС потврђен је од стране новоизабраног Патријарха Мелетија Томосом сједињења. Канонско писмо Васељенског Патријарха новоизабраном Српском Патријарху Димитрију (Павловићу) предао је Митрополит амасијски Герман 15. (28) марта 1922. године.⁴⁴

Литература:

Веселиновић, Р. (1970), „Српска Црква у БиХ“, у: *Споменица СПЦ 1219–1969*, Београд.

Гиљфердинг, А. (1972), *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево.

Давидовић, С. (1998), *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Нови Сад, интернет издање: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html#_Тoc536794992, посећено 29. 4. 2013. г.

Екмечић, М. (1994), „Национални покрет у БиХ“, у: *Историја српског народа*, том 6–1, Београд: СКЗ.

Калуђеровић, С. (1998), *Животи и рад Хаџи – Саве Косановића*, рукопис, Сарајево.

Милаш, Н. (1890), *Православна Далмација*, Задар.

Петровић, Д. К. (1970), „Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије“, у: *Споменица СПЦ 1219–1969*, Београд.

Пузовић, П. (1997), *Прилози за историју СПЦ*, Ниш.

Пузовић, П. (2000), *Прилози за историју СПЦ 2*, Београд.

Поповић, Р. (2009), *Православне ђомесне цркве*, Београд.

Слијепчевић, Ђ. (1978), *Историја СПЦ*, Диселдорф.

Самарцић, Р. (1994), *Српски народ и Црква у БиХ*, у: *Историја српског народа*, том 4–1, Београд: СКЗ.

Сава, Еп. шумадијски (1996), *Српски јерарси од IX до XX вијека*, Београд–Подгорица–Крагујевац.

Уредба Црквено–јросвјетне ујраве Српских православних ејархија (мишројолија) у БиХ (1905), Мостар.

Примљено: 13. 5. 2013.

Одобрено: 5. 7. 2013.

⁴⁴ Петровић, Д. К. (1970), „Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије“, у: *Споменица СПЦ 1219–1969*, Београд, 362–366.

THE ORTHODOX CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1766 TO 1920

Dalibor Petrović

*Orthodox Theological Faculty in Foča,
Bosnia and Herzegovina*

***Summary:** The Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina went through a very difficult period from 1766 to 1920. Major political changes at the global level left a large impact on Orthodoxy in Bosnia and Herzegovina. Time from abolition to renewal of independence of Serbian Patriarchate was characterized by struggle of Serbian people for re-establishing the national church. They also fought for right to identity and national dignity which was contested in various ways and representatives of Church and people had to accept a variety of compromises in order to achieve maximum legal recognition. With today's historical distance is somewhat possible to see how hard and demanding work that was.*

***Key words:** Patriarchate of Peć, Ecumenical Patriarchate, Bosnia and Herzegovina, dioceses, Turkey, Austria-Hungary, concordat, regulation, education.*